

VILÁG- TÖRTÉNET

11. (43.) évfolyam 2021. 2.

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **RUI MANUEL LOUREIRO**
MAGELLÁN PORTUGÁLIÁBAN
- **JUAN GIL**
MAGELLÁN SPANYOLORSZÁGBAN
- **JOSÉ MANUEL MALHÃO PEREIRA**
MAGELLÁN ÚTJÁTÓL SPANYOLORSZÁG FŰSZERÚTVONALÁNAK
KIALAKÍTÁSÁIG
- **RÁKÓCZI ISTVÁN**
MAXIMILIANUS TRANSYLVANUS: A SZÍNE ÉS A VISSZÁJA
- **BALÁZS PÉTER**
A REVÍZIÓ REVÍZIÓJA: A TERROR HISTORIOGRÁFIÁJA 1989 ÓTA
- **SZEMLE**
RÁKÓCZI ISTVÁN, SZVÁK GYULA, PRANTNER ZOLTÁN ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

V, mint Victoria (Rákóczi István)	161
<i>Tanulmányok</i>	
Rui Manuel Loureiro: Magellán Portugáliában	167
Juan Gil: Magellán Spanyolországban	183
Luís Filipe Reis Thomaz: Párizs almája: a Maluku-szigetek	203
José Manuel Malhão Pereira: Magellán útjától Spanyolország fűszerútvonala- nának kialakításáig. Hajózási és időjárási tényezők	217
Consuelo Varela: A Magellán–Elcano-út spanyol krónikásai	233
Rákóczi István: Maximilianus Transylvanus: a színe és a visszája	241
<i>Nagyító</i>	
Balázs Péter: A revízió revíziója: a Terror historiográfiája 1989 óta	253
<i>Műhely</i>	
Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar: Nagy Imre és Kádár János arab szemmel	283
Palotás Zsolt: Otmán Hássem tunéziai miniszter diplomáciai útja az Egyesült Államok keleti partján	299
<i>Szemle</i>	
Magellán drámája és a Föld körbehajózása (Rákóczi István)	325
Az orosz hatalmi ideológia sajátosságai (Szvák Gyula)	328
A hatnapos háború magyar szemmel (Prantner Zoltán)	331

Jelen számunkat Rákóczi István szerkesztette

Parisz almája: a Maluku-szigetek

Mint közismert,¹ Magellán expedíciójának az volt a célja, hogy bebizonyítsa, a Maluku-szigetek,² korábbi nevén Fűszer-szigetek az 1494. évi tordesillasi szerződésben a portugálok és a spanyolok által megállapított határvonal spanyol oldalára esnek. A 16. század elején Maluku alatt még csak öt kis szigetet értettek, nevezetesen Ternate, Tidore, Moti, Makian és Bacan szigeteit, melyek észak–déli irányban egymás alatt, egy vonalban sorakoztak Halmahera nyugati partjai mentén. Bacant leszámítva, amely eléri a 2000 négyzetkilométeres kiterjedést (és még így is kisebb, mint Lisszabon az agglomerációjával együtt), mindegyik sziget méretét tekintve kisebb, mint az Azori-szigetcsoporthoz tartozó Flores területe (körülbelül 143 négyzetkilométer). Ezek a földterületek végső soron nem egyebek, mint tenger alatti vulkánok kúpjai: Ternate és Tidore csúcsa egy kicsit magasabb 1700 méternél, Bacan legmagasabb csúcsa 2000 méter magas.³ Jelentőségük, ami fordítottan arányos méretükkel, annak köszönhető, hogy egy nagyra értékelt fűszer terem rajtuk: a szegfűszeg.

A szegfűszeg, ami meghatározta a kis szigetcsoport sorsát, nem más, mint a mirtuszfélék családjába tartozó kis fának a száraz virága (1. kép).⁴ Amikor a portugálok megérkeztek az általuk *Insulindiának* nevezett Maláj-szigetvilágba, ez a növény még csak Ternate, Tidore, Motir, Makian és Bacan öt szigetén volt megtalálható, ott is a vulkáni kúpok tövében nőtt magától. Ahogy Antonio Pigafetta, a magelláni út legfőbb krónikása feljegyezte, nem nőtt sem az említett szigetek síkságain, sem a környező szigeteken. Csak a 16. század közepén történt, hogy jávai és portugál kereskedők, válaszul a termék iránti megnövekedett nemzetközi keresletre és a portugál korona monopóliumát kijátszva, szorgalmazni kezdték a szegfűszeg meghonosítását a szomszédos Halmahera szigetén, illetve Ambon és Seram délebbre fekvő szigetén.⁵ A Mascarenhas-szigeteken a franciák fogják majd megho-

* A szerző az Universidade Católica Portuguesa, Centro de Estudos de História Religiosa (UCP-CEHR) és az Universidade NOVA de Lisboa, CHAM – Centro de Humanidades egyetemi tanára.

1 A tanulmány szövegét a szerző monográfiájából állította össze: Thomaz, Luís Filipe Reis: *O drama de Magalhães e a volta ao mundo sem querer*. Lisboa, Gradiva, 2018.

2 Portugálul korábban Maluco, ma inkább Molucas, maláj nyelven Maluku – és a magyar is ezt vette át.

3 Lásd: Thomaz, 2003. 381–446.

4 A fáska tudományos neve *Syzygium aromaticum* ([L.] Merr. & L. M. Perry), régi nevén *Eugenia caryophyllata* (Thunb.). A botanikai besorolásokat Mabberley, 1997 alapján adtuk meg.

5 Lásd: Thomaz, 1975. 29–48.

1. kép. Szegefűszeg

2. kép. Szerecsendió

nosítani az 1700-as évek második felében, ahonnan végül elkerül azokra a helyekre – Guyanába, Zanzibárra és Madagaszkárra –, ahol manapság legnagyobb mennyiségben termesztik.

A Seram szigetétől délre fekvő Banda-szigetecsoport parányi szigetein termő szerecsendióhoz hasonlóan (2. kép)⁶ a szegefűszeg is drága fűszer volt. Pedro Álvares Cabral útján – a legrégebbi ránk maradt fűszerárlista szerint – 10,48 cruzadót kértek egy quintalnyi (még a régi súlymértékben számítva 51,359 kilogramm) szegefűszegért Malabarban. Az ár felmehetett 15,15 cruzadóra, ha a szárától, azaz a virágszártól megtisztítva árulták. Ugyanakkor a fahéjat 6,85 cruzadóért adták, a borsot pedig 5-ért.⁷ A rá következő évtizedekben ez utóbbi ára quintalanként 2,58 cruzadóban állapodott meg, míg a szegefűszegé 15,01 cruzado maradt. Ezzel meg is magyaráztuk, miért ácsingóztak a portugálok és a spanyolok a szegefűszegért és a Maluku-szigetekért.

Akárhogy is volt, óriási túlzás azt állítani, mint annyiszor tették, hogy a szegefűszegért saját súlyát kellett aranyban megfizetni. Még Lisszabonban, ahová pedig már a hosszú út miatt megemelkedett áron érkezett, sem találunk olyan 16. századi

6 A mag (az érett termés), a szerecsendió egy külső, vörös burokból pattan ki. A vörös színű burok, a magköpeny, más néven szerecsendió-virág hétszer olyan drága volt, mint maga a dió.

7 Greenlee, 1951.

híradást, hogy 150 cruzadónál többet kértek volna a szegfűszeg quintaljáért (új súlymértékben számítva 58,752 kilogramm), azaz 1/112-ét érte saját súlyának arányban, figyelembe véve, hogy egy cruzado 3,5 gramm aranyat tartalmazott. Túloztak a többi fűszerhez viszonyított jelentőségét tekintve is, amikor azt állították, hogy az Indiából hazatérő hajók rakományának fele szegfűszeg volt. Számításaink szerint soha nem haladta meg a királyság hajóin a rakomány 10 százalékát értékben, súlyban pedig még kevésbé, mivel drágább volt, mint a rakomány javát alkotó bors.⁸

Talán éppen a fűszer ilyesfajta túlértékelése vezetett olyan megállapításokhoz, miszerint minden veszteség ellenére az Elcano által Sevillába hozott szegfűszeg eladásából származó haszon bőségesen fedezte az utazás költségeit. Xavier de Castro számításai szerint a flotta felszerelése, a legénységnek előre kifizetett zsoldok, az élelmiszerek és a fedélzetre felvitt áruk megvásárlása, illetve azon áruk megvásárlása, amelyek végül nem kerültek a fedélzetre, mindösszesen 6 454 119 maravédijébe kerülhetett a Casa de la Contrataciónnak Sevillában. Ez 17 208 dukátnak megfelelő összeg, ehhez még hozzá kell adni 5014 dukát magánbefektetést, ami így már összesen 22 222 dukátot tesz ki (a dukát egyenértékű a portugál cruzadóval és a spanyol excelentével, amelyek a dukáttal megegyező módon 3,5 gramm aranyat tartalmaztak).⁹ Az Elcano által behozott áru értékesítése valóban hozott 23 819 dukátot, ami tényleg kicsivel felülmúlja a kezdeti befektetés összegét. Igen ám, de ha levonjuk az elmaradt zsoldok kifizetését a túlélőknek vagy örököseiknek, megállapíthatjuk, hogy körülbelül 14 ezer dukátnyi deficit keletkezett.

Jegyezzük meg, mintegy zárójelben, hogy a fűszert, ahogy még ma is, elsősorban válogatott étkek ízesítésére használták, illetve főtt húsok tartósítására. Nagyon megbecsült áru volt a korban, ugyanis magas értéket képviselt anélkül, hogy túl sok helyet foglalt volna a korabeli hajók akkor még igencsak szerény rakterében. Noha gyakran ismétlik, mégis durva tévedés azt állítani, hogy a fűszerekre azért volt szükség, hogy velük leplezzék a hús romlottságát. Ugyan nem létezett még elektromos hűtőszekrény, de a romlandó ételeket a középkorban rendszerint azon frissiben fogyasztották. Mivel a városok kicsik voltak, és agglomeráció híján jóformán a városka-pun kilépve kezdődtek a szántóföldek és az állattartás, az állatokat élve árulták, és legtöbbször a vevő szeme láttára a piacon vágták le őket. Még az Indiába tartó hajók fedélzetén is, melyeket hat hónapos útra készítettek fel, a nagy és apró haszonállatokat élve szállították, és aszerint vágták le őket, ahogyan fogyasztásukra sor került.¹⁰

A szerecsendió-mag és a szerecsendió-virág kereskedelme is a korábbi évszázadokban túlnyomórészt közvetetten zajlott. A jávaiak tartották kézben, Jáva szigetéről terítették az árut a nemzetközi piacokra, mindeközben magukat a szigeteket, ahol az áru megtermett, hosszú ideig az ismeretlenség és titkolózás homálya övezte.

8 Lásd: Thomaz, 2018. 53–86.

9 Castro–Hamon–Thomaz, 2007.

10 Gonçalves, 1996; Gonçalves, 1995. 29–48.

Írásos említések Malukuról és a szegfűszegről

Tény, hogy a nagy portugál felfedezések előttről csak a jávai, maláj és kínai irodalomban lelhetők fel utalások a Maluku-szigetekre, az arab irodalomban található legkorábbi említés már egyidős a portugál expanzió korával. Maluku nevét Mejlocsü (美洛居, Meiluoju) formában már a Tang-dinasztia (618–907) történetében megemlítik egy 618–696 közötti időszakot tárgyaló szövegben. A szövegrész semmit sem mond a szigetcsopotról, csak arra szorítkozik, hogy elmagyarázza: Padang Linjítól (a mai Közép-Vietnamtól) délre található, a Kalingga Királyságtól (Jáva szigetétől) keletre, Malukutól pedig nyugatra. Mintegy hat évszázaddal később a híres Csufancse (诸蕃志, Zhufanzhi, „Idegen országokról szóló feljegyzések”), Csao Zsu-ko (趙汝适, Zhao Rukuo) kínai földrajztudós munkája¹¹ felsorolja a szegfűszeg a Kína által a Nagy-Déli-tenger régiójából importált áruk listáján. A szerző látványosan nincs tisztában a termőhelyül szolgáló szigetek nevével, csak annyit közöl, hogy Jáváról származik, ahová terménybeszolgáltatásként kerül egy vazallusi függésben lévő helyszínről, amit azonban nem nevez meg. Amennyire tudható, a Maluku földrajzi név Milocsü (米洛居) vagy Mejlocsü (美洛居) alakban csak a Ming-dinasztia (1368–1644) idején jelenik újra meg a kínai forrásokban, egy 1430 előtt lezajlott utazás beszámolójában, amit 1618-ban idéz Csang Hszie (张燮, Zhang Xie) *Tung hszi jang kao* (东西洋考, Dong xi yang kao, „Tanulmány a keleti és nyugati tengerekről”) című művében.¹²

Maloko (Maluku) és Wandan (Banda) felbukkannak a *Nâgarakertâgama* című – 1365 körül Mpu Prapanca által kawi, azaz ójávai irodalmi nyelven írott – krónikában mint Madzsapahit jávai királyságának adófizető államai.¹³ A *Maluku* név, melyet a mai napig így használnak maláj nyelven, ugyancsak feltűnik az 1500-as években, a Malakkai Szultánátusban íródott, *Sejarah Melayu* („Maláj Évkönyvek”) című krónikában, mégpedig annak is egy olyan fejezetében, amely a malukui rádzsának az érkezését beszéli el, aki a *sépak raga* (maláj futball) kiváló művelője volt, és aki azért érkezett, hogy lerója vazallusi tiszteletét Aladdin szultán (Ala’u’-d-din, 1477–1488) előtt, és futbalozzon annak udvartartásával.¹⁴

Furcsamód a szegfűszegről szóló első fennmaradt írásos feljegyzés nem a jávai irodalomból való, sem nem a kínaiból vagy az indiaiból, még csak nem is a görögből, hanem a latinból. I. sz. 70 környékéről datálódik, és idősebb Plinius *Naturalis Historia* című munkájában bukkan fel *caryophyllum* néven, a görög καρύοφυλλον latinizálásaként.¹⁵ De csak annyit mond, hogy Indiából importálják, eredeti származási helyéhez nem visz közelebb. Tudomásunk szerint a 6. századi

11 Chau Ju-Kua, 1966.

12 Ma, 1970.

13 Pigeaud, 1960–1963. canto XIV, v. 3.

14 A *Sejarah Melayu*, a Malakkai Szultánátus krónikája a kezdetektől a portugálok általi elfoglalásáig tárgyalja az eseményeket, de vannak olyan kéziratos változatai is, amelyek egészen a 16. század utolsó negyedéig. Mi az angol verzióját követtük. Brown, 1952. cap. XIV. Az a maláj szöveg, amelyet Brown fordítása alapul vesz, már korábban is elérhető volt: Winstedt, 1938.

15 Plinius, 12. könyv 30.

Kozmasz Indikopleusztész (Cosmas Indicopleustes) az első, aki távolabbi helyről eredezteti a szegfűszeget, még ha ezt a helyet csak meglehetősen elnagyolva, valahová India és a Tzinista vagy Chinistán nevű ország, azaz Kína közé helyezi is: „... aztán, mintegy ötnapnyi távolságra a szárazföldtől, az Óceánban ott van Sielediva, azaz Tabrobana [Ceylon/Srí Lanka szigete]; aztán beljebb, már a szárazföldön a Marallo Birodalom...; aztán a szegfűszeg földje, aztán Tzinista, ahonnan a selyem jön, és ami mögött már nincs más ország: az Óceán veszi tényleg körül napkelet felől; és így ez a Sielediva, ahonnan a jácint jön, voltaképp az Indikum közepén leledzik, és minden árut megvesz és mindent elad, és így egy nagy birodalmat alkot.”¹⁶ És valóban, ahogy a szerző az előző bekezdésben magyarázza, áramlott oda s onnan a „selyem, aloék, szegfűszeg, szegfűszegnek fája, szantálfa, illetve a saját helyi termékek”.

A szegfűszegről a régi Indiában, ahol valószínűleg már időszámításunk előtt ismerték és *lavāga* néven nevezték, ami nyilvánvalóan maláj nevéből, a *lawang* szóból ered, valamivel Plinius után tesznek először említést: valójában a Csaraka Szamhita (Charaka Saṃhitā) egyik receptjéről van szó.¹⁷ Ezzel együtt az indiai irodalomban, ahol gyakorlatilag ismeretlen a történeti és földrajzi elbeszélés, semmiféle pontosabb utalás nem lelhető fel a szegfűszeg eredetére vonatkozólag; csupán az indiai költők hercege, Kálidásza (Kālidāsa), aki 400 körül alkotott, tesz rá utalást, hogy a fűszer a *dvīpāntarā*ból, azaz „más szigetekről, szigetek közül, a szigetcsoportból” származik.¹⁸ Az idevágó versszakot így lehetne lefordítani:¹⁹

A száműzetés óceánjának partjain
együtt, test test mellett,
hallgatván a pálmaligetek panaszát,
izzadságuk cseppjeit felszárítja
a fuvallat, mely elbódítja őket
a szegfűszeg-szigetek közül áramló illatával.

Kínában a szegfűszeg legrégebb fellelhető említése a jelek szerint a *Nanfāng caomu csuang* (南方草木狀, Nanfang caomu zhuang, „A déli helyek növényeinek emlékezete”), Csi Han (嵇含, Ji Han) tollából, aki a Nyugati Csin-dinasztia (265–316) évkönyvei szerint 263–307 között élt. Az említés bizonytalan, mivel a terméket, amelyet szegfűszegnek véltek beazonosítani, a műben *csisöhsziang* (鸡舍香, jishexiang) néven nevezik, ami szó szerint annyit tesz: „tyúknyelv fűszer”, és azt feltételezik róla, hogy azoknak a fáknak az érett gyümölcse, amelyekből az águila vagy calam-

16 Cosmas Indicopleustes, 1968–1973.

17 Orvosi traktátus, amelyet – megkérdőjelezhető megalapozottsággal – Kaniska, a Kusán Birodalom királya orvosának, Csarakának tulajdonítanak. *Cikitsāsthāna*, XXVI, 210. Lásd: Agniweśa, 2001. vol. IV. 528–529.

18 A szanszkrit irodalomban a Maláj-szigetcsoportra használt *dvīpāntara* kifejezéshez lásd: Wheatley, 1961. 183.

19 anena sārḍhā viharāmburāśestireṣu tālīvanamarmareṣu, / dvīpāntarānīlavāgapuṣpair apākṛtasvedalāvamarudbhīḥ. *Raghuvāśa*, VI, v. 57. Lásd: Kálidásza, 1985.

buco nevű gyantát nyerik.²⁰ Ez a feltételezés azonban nagyon távol áll az igazságtól. Az enciklopédikus tudású és terjedelmes életművet hátrahagyó Sen Ko (沈括, Shen Kuo, 1031–1095) *Szusen liangfang* (苏沈良方, Sushen liangfang) vagy egyszerűen *Liangfang* (良方, „A jó orvosságok”) című művében a Csi Han által említett terméket a szegfűszeggel azonosítja, amit akkor, ahogy még ma is, *tinghsziang* (丁香, dingxiang, „szeg-fűszer”) néven ismernek. A Szung-korszakban (960–1279) közönséges árucikké vált, és a már említett *Csufancse* című művében Csao Zsu-ko elbeszéli, hogy a korban a magas hivatalt betöltő személyeknek szokása volt szegfűszeget rágni, hogy megszüntessék a rossz leheletet, mielőtt a császár elé járulnak. Mindenesetre Csi Han nem Malukura hivatkozik a szegfűszeg otthonaként, hanem úgy tünteti fel a „tyúknyelv fűszer”-t, mint Csiaocse (交趾, Jiaozhi), azaz a mai Észak-Vietnam területéről való portékát – ez a terület egyébként nagyon is szolgálhatott átrakódásra, de nem volt a szegfűszeg hazája.²¹

A középkori arab földrajztudósok sem jutnak messzebbre, a legtöbbször ugyanis azt feltételezik, hogy a szegfűszeg és a szerecsendió hazája Jáva, ahol a kereskedők beszerezték azokat, és látszólag nincs tudomásuk Malukuról és Bandáról, és általában a Borneótól és Jávától keletre fekvő szigetekről. Valami hasonló történt a szegfűszeggel és Jávával, mint az ókorban a fahéjjal, amelyről Hérodotosz azt gondolta, hogy a Vörös-tenger partján terem, ahová még kiterjedt a Földközi-tenger medencéje. Igaz ugyan, hogy két vagy három író utal a keletebbre található „Fűszer-szigetekre”, de eléggé homályosan és nevek említése nélkül. Ez a helyzet Ibn Hordadbeh (Ibn Khordadbeh vagy Ibn Khurradadhbih, 820–912) esetében, aki azt írja *Kitāb al-Masālik wa l-Mamālik* („Utak és királyságok könyve”) című, 870-ben megjelent művében: „Ezekről a szigetekről [értsd: Jaba, Salahit és Harang] tizenöt nap alatt lehet eljutni a Fűszer-szigetekre.” Hasonlóan szűkszavú tájékoztatással szolgál az ismeretlen szerző tollából 1000 körül keletkezett *‘Aja’ib al-Makhlūqat* („A csodák kézikönyve”), amely említést tesz egy „Fűszerek szigetéről” (*Jazīrat-al-Ṭīb*) tizenöt napra Jabától, Salahittól és Harangtól. Al-Marvázi (Sharaf al-Zamān Ṭāhir al-Marwāzī, 1056/57–1124/25) is csak akkor bőbeszédűbb, amikor a fűszer kereskedelmét taglalja, ami egy bizonyos *Ma’din al-qaranful* („szegfűszeg-bánya”) szigeten zajlik, de pontosabb helymeghatározást nem ad.²²

A nyugati utazók, mint Marco Polo (1254–1323),²³ a Domonkos-rendi Jordanus Catalanus de Severac (1321–1330 körül írt)²⁴ és mások minden jel szerint úgy hitték, akárcsak Ibn Battúta (Abū ‘Abdallāh Muhammad Ibn Battūta, 1304–1377)²⁵ és a legtöbb arab szerző, hogy a szegfűszeg Jáváról való. Jordanus barát buzgó hittel vallja és megfellebbezhetetlenül állítja *Mirabilia Descripta* című művében: „...ott [Jáván] vannak fák, melyeken a szegfűszeg terem, melyek mikor

20 *Aquilaria malaccensis* (Lam.) vagy az *Aquilaria agalocha* (Roxb.), melyek a boroszlánfélék családjába tartoznak. Burkill, 1935. Lásd a lexikon *Aquilaria* címszavát.

21 Chi, 1979.

22 Tibbetts, 1979.

23 Polo, 1865.

24 Jordan, 1839; új kiadása: Jordan, 2005.

25 Ibn Battúta, 1995–2000.

virágoznak, oly erős szagot bocsátnak ki, ami megöl bárki emberfiát, ki közébük megy, hacsak száját s orrát bizonyos dolgokkal el nem takarja.” Csak Niccolò de’ Conti²⁶ tesz kusza utalást 1419–1444 között két szigetre, amelyek úgy tizenöt napi útra találhatók keletebbre, az egyik *Sandai* (a név valószínűleg a Sindai-szigetekre vezethető vissza, és Ptolemaiosz *Geografiájában* az Indikum három emberevők lakta szigetcsoportja közül az egyik), ahol szerinte a szerecsendió s annak virága terem, a másik *Bandan*, ahol szerinte a szegfűszeg terem – ezt az információt ábrázolja Mauro barát 1460 körül, a tőle telhető legjobb grafikával híres világtalaszában.²⁷ Ez prototípusa volt annak az atlasznak, amit V. Alfonz király rendelt meg, ám nem maradt fent napjainkig. Szembeötlő, hogy mindkét szerző felcseréli a *Sandaion* (aminek kizárásos alapon Malukunak kell lennie), illetve *Bandán* termő fűszert.

Az arab geográfiai irodalomban Maluku neve csak a tengerész, geográfus, író Ahmad ibn Madzsid művének megjelenésével bukkan fel 1488 körül (Ahmad ibn Mājid: *Kitab al-Fawā'id fī Uṣūl 'Ilm al-Bahr wa'l-Qawā'id*, „Hasznos leckék a tengerek s elvek tudományának alapjairól”). Banda neve pedig még később, 1511-ben, al-Mahri könyvének kiadásával (Sulaymān bin-Ahmad al-Mahrī: *Al-'Umdat al-Mahrīyah fī Dabt al-'Ulūm al-Najmīyah*, „Mahrī alapvetése a csillagászati tudományok megértéséhez”).

Biztosan állíthatjuk tehát, hogy csak négy, legfeljebb öt írásos utalást ismerünk Malukuról a portugálok Ázsiába érkezése előttről, egyet a jávai irodalomból, egyet a malájból, egyet az arabból és egyet a kínából, illetve még egy régebbit a kínából, ám problematikusabbat. Egyértelműnek tetszik tehát, hogy II. János portugál király nem rendelkezhetett pontos ismerettel Maluku földrajzi helyzetéről, sőt a létezéséről sem feltétlenül, minél fogva nyilvánvaló tévedés azt állítani, mint arra már volt példa, hogy amikor ragaszkodott a tordesillasi választóvonal nyugatabbra tolásához, így akarván bebiztosítani Brazília birtoklását, egyszersmind tudatosan kockáztatta Maluku elvesztését.

Maluku nevének első explicit említésére Amerigo Vespucci egyik levelében kerül sor,²⁸ amelyet Bezequichéből írt, a Zöld-fok mellől, 1501. június 4-én. Ebben összefoglalja azokat az információkat a Távol-Keletről, amelyeket Gaspar da Índia vagy Gaspar da Gama²⁹ osztott meg vele. Utóbbi egy zsidó kém volt, akit a bídzsá-puri szultán küldött Vasco da Gama egyik hajójára, ő azonban inkább az újonnan jöttek szolgálatába állt és kikeresztelkedett, majd elkísérte Pedro Álvares Cabralt, don Francisco da Almeidát és más kapitányokat Indiába. De Vespucci csak a név említésére szorítkozott, egyebet a helyről nem közölt.

A *Maluco* földrajzi név feltűnik az itáliai utazó, Ludovico de Varthema 1510 körül megjelent *Itinerariójában* is.³⁰ Varthemáról megalapozottan gyanítható, hogy soha nem járt a Maláj-szigetvilágban, hanem Indiában jegyzett le hallomásból összeszedett információkat. Mindenesetre a *Maluco* szó attól kezdve válik kurrenssé,

26 Amilbat-Szary, 2004.

27 Falchetta, 2006.

28 Bőséges jegyzetapparátussal megjelent: *Viagens portuguesas à Índia*, 2002.

29 Lásd: Thomaz, 2007. 455–492. Vö. Lipiner, 1986.

30 Varthema, 1510; modern francia kiadása: Varthema, 2004.

hogy Diogo Lopes de Sequeira 1509-ben látogatást tesz Malakkában, ami szerencsétlen véget ért.

A Maluku-szigetek meghódítása

Malakka meghódítása, amit Afonso de Albuquerque vitt véghez 1511-ben, nyitotta meg az utat a portugálok számára Maluku felé. Még mielőtt saját armadával mentek volna a szerencsendiót és szegfűszeget termő szigetekre, előreküldtek egy dzsunkát, amit közösen állított ki Nina Chatu, Malakka gazdag tamul kereskedője és Rui de Araújo, a malakkai portugál helytartó. A hajón egy Izmail nevű perzsa nakoda (kapitány) parancsnokolt, azzal a megbízatással, hogy hírül adják azokban az országokban, hogy a város portugál kézbe került.³¹

Nem sokkal ezután indult útnak az első portugál expedíció Malukuba António de Abreu parancsnoksága alatt. Az volt a megbízatása, hogy kitűzzék a portugál fennhatóságot jelölő címeres kőoszlopokat. A flotta három hajót számlált, nevezetesen: a Santa Catarina António Abreu parancsnoksága alatt, a Sabaia, melyet Goában vettek el Bídzsápur szultánjától, és amelyen Francisco Serrão volt a parancsnok, és egy latin karavella, melyet Albuquerque átalakított *caravela redondá*vá, és amelyet Simão Afonso Bisagudo parancsnokolt. Kormányosok voltak két malájon kívül: Gonçalo de Oliveira, Luís Botim és a fiatal Francisco Rodrigues, akit Afonso de Albuquerque úgy jellemezett, mint „fiatalember, aki itt járt, nagy tudású és ért a térképkészítéshez”, és akinek valóban az első térképeket és ábrákat köszönhetjük a Maláj-szigetvilágról, konkrétan Malukuról. Az expedíció 1511 novemberében indult, 120 portugállal, és még 20 rabszolgát vittek magukkal a víz szivattyúzására. Olyan árucikkkel voltak megrakodva, melyeket „a szegfűszeg szigetein” szívesen vesznek, és azt kapták parancsba, hogy hajózzanak Banda felé, aztán menjenek és tisztítsák meg a hajókat Ambóinóban, „ami négy napra van a szegfűszeg szigeteitől”. A flotta megállt Agracimban (azaz Gresikben, Kelet-Jáván), majd Francisco Serrão hajója elsüllyedt, de a legénységet sikerült kimenteni és António de Abreu hajójára felvenni. A mostoha időjárás miatt lemondtak Bandáról és Guli-Guliba (Kolli-Kolli), egy Ceiráótól 25 tengeri mérföldre délkeletre található kikötőbe mentek áttelelni. Csak három hónappal később érték el Bandát, ahol lebonyolították a kereskedést, és Francisco Serrão vett egy dzsunkát. Mivel a hajók nem voltak jó állapotban, úgy döntöttek, nem folytatják az utat Malukuig, hanem visszafordulnak Malakkába, immár a Bandában beszerzett szerencsendióval, szerencsendió-virággal és szegfűszeggel megrakodva.

Francisco Serrão-nak a dzsunkával sem volt több szerencséje, mint a naujával. Amíg António Abreu két naujával visszatért Malakkába, Serrão ismét hajótörést szenvedett, ezúttal a Lucipara- vagy Teknősbéka-szigetekenél, félúton Timor és Maluku között. A bajuk, más néven a „tenger nomádjai” mentették ki és vették fel korakorájukra hét vagy nyolc társával együtt, majd elvitték Ambóinóba; ott aztán Ternate

31 Lásd: Thomaz, 1974; angol verziója: Thomaz, 1991.

és Tidore királya is a segítségére sietett, mivel mindkettő áhította a portugálok barátságát. Mivel a ternatei követek értek oda hamarabb, velük hajózott el Serrão.

Bartolomé Leonardo de Argensola, a kis szigetcsoport legfőbb kasztíliai krónikása *Conquista de las Islas Malucas* (A Maluku-szigetek meghódítása) című művében érdekes részletet oszt meg ezzel kapcsolatban. Cachil Boleise, vagy más néven Bayan SIRRULLAH, Ternate második mór királya állítólag azzal dicsekedett, hogy rendelkezik a jövőbelátás képességével. Jövendölései között megemlíti azt, mely szerint „eljövend az idő, amikor a Bolygó legtávolabbi végéből érkeznek Ternatéra vasemberek, akik aztán e tájék lakói lesznek, és akiknek erejéből kiteljesedik Maluco befolyása és dicsősége”.

Amikor Francisco Serrão és társai megmenekülvén a Teknősbéka-szigetekenél elszendvedett hajótörésből partra szálltak Ternatén, „elébük jött az a király vazal-lusaitól kísérve, hogy fogadja a vendégeket, és mindenki meg volt győződve arról, hogy szemtanúja lesz a prófécia várva várt beteljesülésének. Serrano könnyű és fényes páncélzatban szállt ki a hajóból, társai úgyszintén. A király, amint megpillantotta, megölelte őket, egyszerre nevetett rájuk és csodálta őket, szemébe könny szökött, mindkét karját égnek emelte, dicsőítette Istent, és halát adott neki, amiért beteljesítette azt, amit ő már annyi évvel korábban előre látott látnoki képességeinek és asztrológiai tudásának köszönhetően. (...) A portugálok, akiknek hízelgett, hogy prófécijára érdemesnek találtak (állami érdekből jól jött az effajta dicsőítő hiedelem), nagyra értékelték a fogadtatást és hasonló rokonszenvvel viszonyozták azt.”³² Így kötöttek a portugálok szövetséget és barátságot Ternatén, ahonnan Serrão Izmail nakoda dzsunkájával híreket és egy rakomány szegfűszeget küldött Malakkába.

Valószínűleg ez idő tájt történt, hogy Francisco Serrão barátjának, Magellán-nak is írt, akivel együtt vettek részt Malakka meghódításában. João de Barros szerint Serrão, hogy szolgálatai gyümölcsét az udvarnál jobban learathassa, nemcsak az elvégzett munkát illetően túlzott, hanem a Maluku Malakkától mért távolságát illetően is, és ezzel Magellánt is megtévesztette.³³ Bár levele nem maradt ránk, minden rendelkezésre álló forrás egybehangzóan állítja, hogy a levélben kapott információk alapján ötlötte ki Magellán a tervet, hogy nyugat felől jusson el Malukuba, és bebizonyítsa, hogy az a demarkációs vonal spanyol oldalára esik.

Az 1519 szeptemberében I. Károlynak írott kérvényében³⁴ Magellán, jó kozmográfus lévén, a bevett gyakorlat szerint 17,5 léguával számolt fokoként; a tordesillasi szerződésben lefektetett 370 mérföld kiszámolásához Santo Antão szigetét vette kiindulópontnak (ennek nyugati széle valójában a nyugati hosszúság 25° 27'-én fekszik), melynek a határvonaltól számított távolságát 22°-ra becsülte (szigorú értelemben véve, fokoként 17,5 léguát számítva, 21° 8' 34"-re kellene lennie); a két királyság felségterületét elválasztó határvonalat Greenwichől nyugatra körülbelül a 47° 31' hosszúságra tette, ami belül van azon a hibahatáron, mely-

32 Leonardo de Argensola, 1609; újabb kiadása: Leonardo de Argensola, 2009. 15–16., 19.

33 Barros, 1973. década III, livro V, cap. 6–10.

34 Navarrete, 1837. 188–189. doc. XIX.

nek eredője két bizonytalanság, nevezetesen: egyrészt a Zöld-foki-szigetcsoport melyik tagjától számítandó a távolság, másrészt mekkora léguával is számoljunk pontosan, ha Portugáliában 6179 méter volt a bevett légua, Kasztíliaiban viszont 5000 burgosi vara (ami megfelelt 3 lábnak, 4 tenyérnek vagy 83,5905 centiméternek), azaz nem haladta meg a 4190 métert. Az antimeridián ennek megfelelően körülbelül a $132^{\circ} 30'$ hosszúságra esne Greenwichől keletre, ami nagyjából elfogadható.

Magellán nem ebben tévedett, hanem abban, ahogy elszámította magát mind Malakka (amit ő $17^{\circ} 1/2'$ -cel a határvonaltól innen helyezett el, azaz a keleti hosszúság 115° -án, holott valójában a $102^{\circ} 14'$ -en fekszik) valós elhelyezkedése, mind a Maluku-szigetcsoport két fő tagjának, azaz Ternate és Tidore (melyeket ő az antimeridiántól $2^{\circ} 31'$ -re keletre feltételezett, azaz a keleti hosszúság 135° -án, holott valójában a 127° -án fekszenek, azaz az antimeridiántól úgy 5° -kal nyugatra) tényleges elhelyezkedésének tekintetében. Figyelemre méltó, hogy leginkább Malakka hosszúsági koordinátájának megítélésében tévedett, amit körülbelül 13° -kal eltúlzott, amíg a Maluku és Malakka közötti távolságot viszont 5° -kal épp megkurvította, 20° -ra becsülve azt, holott valójában 25° . Ez az ellentétes előjelű tévedés arra azonban nem volt elegendő, hogy az első tévedést kiegyenlítse. Úgy tűnik tehát, João de Barrosnak nincs igaza, amikor Magellán tévedését Francisco Serrão túlzásaira vezeti vissza, aki, hogy szolgálatait fényezze, Magellánnak írott leveleiben mértéktelenül eltúlozta a Malukuba vezető utat, arra a hamis következtetésre juttatva barátját, hogy az apró szigetcsoport sokkal keletebbre található annál, ahol valójában fekszik.

Magellán tévedése szokatlan módszeréből eredeztethető: ahelyett hogy Goa vagy Kocsín (Cochin) hosszúsági koordinátáját határozta volna meg, hogy abból számítsa ki a mért hajózási idők hosszúsága alapján Malakka hosszúsági koordinátáját, Malakkának a Jóreménység fokától számított légvonalban mért távolságával kalkulált, ezt az utat azonban addig még senki nem hajózta, és csak a 16. század utolsó negyedében kezdik el időnként használni. Egy hajózási térképről vette tehát a mértéket, ami bizonyosan egy négyzet vagy téglalap alakú (Mercator-vetületű – a fordító megjegyzése) térkép volt, és nem távolságarányos, ami soha nem vezethetett pontos eredményre. Az eltérés mértéke a Föld teljes görbületének csupán két százaléka, ám ez politikai értelemben mindent megváltoztatott.

A spanyol udvar számára pedig, mely – mint már láttuk – hozzá szeretett volna férni a távol-keleti fűszerekhez, Magellán terve olyannyira kapóra jött, mintha csak az égből pottyant volna az ölébe...

Fordította: Bencze Péter

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Agniveśa

2001 *Agniveśa's Caraka samhitā*. I–VI. Text with English translation & critical exposition based on Cakrapāṇi Datta's *Āyurveda Dīpikā* by Dr. Ram Karan Sharma. Varanasi [Benares], 2001.

Amilhat-Szary

2004 *Le voyage aux Indes de Nicolò de' Conti (1414–1439). Les récits de Poggio Bracciolini & de Pero Tafur*. Présentés par Amilhat-Szary, Anne-Laure; préface de Bouchon, Geneviève. Paris, 2004.

Barros

1945–1946 *Asia de João de Barros. Dos feitos que os portugueses fizeram no descobrimento e conquista dos mares e terras do Oriente*. I–IV. Ed., anot.: Cidade, Hernâni – Múrias, Manuel. 6^a ed. Lisboa, 1945–1946.

1973 *Da Asia de João de Barros e Diogo de Couto. Decada 1–12*. I–VIII. Ed.: Pagliarini, Nicolau. [Reprint, Lisboa, 1777–1788.] Lisboa, 1973.

Brown

1952 Brown, Charles Cuthbert: *Sejarah Melayu or 'Malay Annals'*. A Translation of Raffles MS 18, (in the Library of the R. A. S., London). In: *Journal of the Malayan Branch, Royal Asiatic Society*, 25. (1952) 159. sz. 5–276.

Burkill

1935 Burkill, I. H.: *A Dictionary of the Economic Products of the Malay Peninsula*. I–II. London, 1935.

Castro–Hamon–Thomaz

2007 *Le voyage de Magellan. La relation d'Antonio Pigafetta et autres témoignages*. I–II. Éd.: Castro, Xavier – Hamon, Jocelyne – Thomaz, Luís Filipe. Paris, 2007.

Chau

1966 Chau Ju-Kua: *His Work on the Chinese and Arab Trade in the Twelfth and Thirteenth Centuries Entitled Chu-fanchi*. Ed., transl., annotated by Hirth, Friedrich – Rockhill, W. W. Amsterdam, 1966.

Chi

1979 Chi Han: *Nan-fang ts'ao-mu chuang. A Fourth Century Flora of Southeast Asia*. Introduction, translation, commentaries by Lin Hui-Lin. Hong Kong, 1979.

Cosmas

1968–1973 Cosmas Indicopleustès: *Topographie Chrétienne*. I–III. Introduction, texte, critique, illustration, traduction et notes par Wolska-Conus, Wanda; préface de Lemerle, Paul. Paris, 1968–1973. (Sources chrétiennes, 141.)

Falchetta

2006 Falchetta, Piero: *Fra Mauro's World Map*. Turnhout, 2006.

Gonçalves

1975 Gonçalves, Iria: *Defesa do consumidor na cidade medieval: os produtos alimentares* (Lisboa – séculos XIV e XV). In: *Arquipélago – Revista da Universidade dos Açores ARQ. História*, 2ª série, 1. (1975) 29–48.

1996 Gonçalves, Iria: *Um olhar sobre a cidade medieval*. Cascais, 1996.

Greenlee

1951 Greenlee, William B.: *A viagem de Pedro Álvares Cabral ao Brasil e à Índia pelos documentos e relações goevas*. Porto, 1951.

Ibn Battúta

1995–2000 *The Travels of Ibn Battūta, A. D. 1325–1354*. I–IV. Translated with revisions and notes from the arabic text: Gibb, Hamilton A. R. London, 1995–2000.

Jordan

1838 Jordan [ou Jourdain] Catalani: *Recueil de voyages et de mémoires*. Tome 4. *Description des Merveilles d'une partie de l'Asie*. Paris, 1838.

2005 *Une image de l'Orient au XIVe siècle. Les Mirabilia descripta de Jordan Catala de Sévérac*. Paris, 2005. (Mémoires et documents de l'Ecole des chartes, 78.)

Kálidásza

1985 *Raghuvamśa of Kālidāsa*. Edited with critical introduction, English translation and notes by Devadhar, Chintaman Ramchandra. Delhi, 1985.

Leonardo de Argensola

1609 Leonardo de Argensola, Bartolomé: *Conquista de las Islas Malucas*. Madrid, 1609.

2009 Leonardo de Argensola, Bartolomé: *Conquista de las Islas Malucas*. Prólogo: Cano, Glòria. Madrid, 2009.

Lipiner

1986 Lipiner, Elias: *Gaspar da Gama. Um converso na frota de Cabral*. Rio de Janeiro, 1986.

Ma

1970 Ma Huan: *Ying-yai Sheng-lan, "The Overall Survey of the Ocean's Shores" [1433]*. Translated and edited by J. V. G. Mills. Cambridge, 1970.

Mabberley

1997 Mabberley, David J.: *The Plant-Book. A Portable Dictionary of the Vascular Plants*. Cambridge, 1997.

Navarrete

1837 *Coleccion de los viajes y descubrimientos que hicieron por mar los españoles desde fines del siglo XV. Con varios documentos inéditos concernientes á la historia de la Marina Castellana y de los Establecimientos Españoles de Indias*. Tomo 4. *Expediciones al Maluco. Viaje de Magallanes y de Elcano*. Coordinada e ilustrada por Navarrete, Martín Fernández de. Madrid, 1837.

Pigeaud

1960–1963 Pigeaud, Theodore G. Th.: *Java in the 14th Century. A Study in Cultural History. The Nāgara-Kértāgama by Rakawi Prapañca of Majapahit, 1365 A. D. Glossary, General Index*. I–V. Leiden, 1960–1963.

Plinius

1938–1962 Plinius Secundus, Caius: *Natural History*. With an English translation in ten volumes. Ed.: Rackham, Harris. Cambridge–London, 1938–1962. (The Loeb Classical Library.)

Polo

1865 *Le livre de Marco Polo, citoyen de Venise, conseiller privé et commissaire impérial de Khoubilai-Khaân*. Publié par Pauthier, Guillaume. Paris, 1865.

Thomaz

1974 Thomaz, Luís Filipe Reis: *Nina Chatu e o comércio português em Malaca*. In: *Memórias [do Centro de Estudos de Marinha]*, V. (1974) 3–27.

1975 Thomaz, Luís Filipe Reis: Maluco e Malaca. In: *A viagem de Fernão de Magalhães e a questão das Molucas. Actas do II Colóquio Luso-Espanhol de História Ultramarina*. Ed.: Mota, A. Teixeira da. Lisboa, 1975. 29–48.

1991 Thomaz, Luís Filipe Reis: *Nina Chatu and the Portuguese Trade in Malacca*. Bandar Melaka, 1991.

1994 Thomaz, Luís Filipe Reis: *De Ceuta a Timor*. Lisboa, 1994.

2003 Thomaz, Luís Filipe Reis: As cartas malaia de Abu Hayat, sultão de Ternate, a El-Rei de Portugal e os primórdios da presença portuguesa em Maluco. In: *Anais de História de Além-Mar*, 4. (2003) 381–446.

2007 Thomaz, Luís Filipe Reis: Gaspar da Gama e a génese de estratégia portuguesa no Índico. In: *D. Francisco de Almeida – 1re Vice-Rei Português. Actas do IX Simpósio de História Marítima, Academia de Marinha*. Lisboa, 2007. 455–492.

2018 Thomaz, Luís Filipe Reis: O sistema das viagens e a rede portuguesa na Ásia Oriental. In: *Anais de História de Além-Mar*, 19. (2018) 53–86.

Tibbetts

1979 Tibbetts, Gerald R.: *A Study of the Arabic Texts Containing Material on South-East Asia*. Leiden, 1979.

Varthema

1510 Varthema, Ludovico de: *Itinerario de Ludouico de Varthema bolognese nello Egypto, nella Surria, nella Arabia deserta & felice, nella Persia, nella India, & nella Ethiopia*. Roma, 1510.

2004 Varthema, Ludovico de: *Voyage de Ludovico di Varthema en Arabie et aux Indes orientales (1503–1508)*. Éd.: Thomaz, Luís Filipe – Tarabout, Gilles – Teyssier, Paul – Troupeau, Gérard. Paris, 2004.

Viagens portuguesas à Índia

2002 *Viagens portuguesas à Índia (1497–1513). Fontes italianas para a sua história: o Códice Riccardiano 1910 de Florença*. Transcrição e apresentação Carmen M. Radulet; prefácio, tradução e notas: Thomaz, Luís Filipe F. R. Lisboa, 2002.

Wheatley

1961 Wheatley, Paul: *The Golden Khersonese. Studies in the Historical Geography of the Malay Peninsula before A. D. 1500*. Kuala Lumpur, 1961.

Winstedt

1938 Winstedt, Richard: The Malay Annals of Sejarah Melayu. In: *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society*, 16. (1938) 3. sz. 1–226.

LUÍS FILIPE REIS THOMAZ

THE APPLE OF PARIS: THE MALUKU ISLANDS

Before the great Portuguese discoveries, the only references to the Maluku Islands come from Javanese, Malaysian and Chinese literature; their earliest mention in Arab literature is already contemporaneous with the age of Portuguese expansion. Having listed the references, the author presents the first Portuguese expeditions for the conquest of the Islands. It was in all probability the information of Francisco Serrão that gave to Magellan the idea of reaching Maluku from the West. The aim of Magellan's expedition was to prove that by the terms of the Treaty of Tordesillas of 1494 the Maluku Islands, known previously as Spice Islands, fell into the Spanish sphere of interest. For the Spanish court, which wanted to gain access to the far-eastern spices, Magellan's plan came at the best possible moment.

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2021-es évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat